

Nada VAJS
Zavod za hrvatski jezik
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

PRINOS HRVATSKOJ FITONIMIJI:
NICOLÒ ROCCABONELLA (1386-1459),
LIBER DE SIMPLICIBUS.

U radu se daje pregled dosadašnjih spoznaja o autorstvu srednjovjekovnog botaničkog kodeksa *Liber de simplicibus*, u kojem se pojavljuju vrlo stare hrvatske fitonimijske potvrde. Nabrajaju se hrvatski nazivi koji su i danas u uporabi, zatim oni koji predstavljaju varijante već postojećih likova, te se obrađuju i neki nazivi kojih danas nema u hrvatskom.

I. Srednjovjekovni latinski kodeks ljekovitog bilja, *Liber de simplicibus*, s pretpostavljenom datacijom iz sredine 15. stoljeća, preko Šuleka je prisutan kod nas već više od jednog stoljeća. Povod za ovaj osvrt bila je činjenica što se nabavkom mikrofilma kodeksa rukopis sada može čitati u izvorniku. Sažet ćemo dosadašnja saznanja o rukopisu i njegovu autoru.

Šulek je u svojem *Jugoslavenskom imeniku bilja* (1879) navodio stare hrvatske potvrde, uz koje se nalazi kratica *Ml.* Ona označava rukopisni kodeks *Liber de simplicibus Benedicti Rinij, medici et philosophi Veneti* (CL. VI. Cod. LIX [C. IV. 30. Z. Z. 5]) iz god. 1415, koji se čuva u venecijanskoj Knjižnici sv. Marka (Biblioteca Marciana). Iz Šulekovih napomena i opisa kodeksa doznali smo i to da se u njemu osim opisa biljaka i veoma vjernih crteža u boji, što ih je najvećim dijelom oslikao Andrea Amadio, nalaze i nazivi na arapskom, grčkom, latinskom, hrvatskom (*scloaunice*) i gdješto na njemačkom jeziku, te da on osobno rukopis nije vidio ali da mu je hrvatska (i uz to grčka i latinska) imena prepisao ravnatelj Narodnog muzeja u Zagrebu, arheolog i povjesničar Šime Ljubić. Šulek dalje navodi: »Ovo je dakle možebiti najstariji hrvatski imenik bilja. Nigdje nije zabilje-

ženo tko ga je sastavio, odkuda-li ga je prepisao. Nu za čudo je, kako se ova imena slažu sa sadašnjimi; al ima i takvih, koja više nerabe, akoprem sama rieč pokazuje, da su staroslavenskoga porekla ...«, te zbog neujednačene grafije zaključuje »ako je i sastavio vješt Hrvat taj imenik, al ga jamačno nije Hrvat u ovo djelo upisao« (Predgovor XVIII). Mi bismo tome dodali i to da se i u bilježenju njemačkih, arapskih, pa i grčkih naziva zamjećuje da ih je bilježio netko tko nijedan od tih jezika nije poznavao, nego je vjerojatno iz nekih postojećih popisa, trgovačkih listina, zapisa, biljaruša¹, pa i izravnih informacija, zapisivao nazive prilagođujući ih talijanskom načinu pisanja i čitanja, bez posebne dosljednosti, a to se vidi primjerice kad grafomom ζ^2 označava, ovisno o vokalu iza njega, čitanje /č/, /c/, pa i /z/.

Iz opisa Igora Gostla³, koji je rukopis vidio u originalu i pribavio mikrofilm, doznajemo da se sastoji od 483 lista formata 20 x 28,5 cm, abecednog indeksa od 14 listova, od kojih 2 na pergameni, te rječnika od 458 listova. U najvećem broju slučajeva crtež se nalazi na prednjoj strani lista a tekst koji se odnosi na dotičnu biljku na stražnjoj strani u dva stupca: lijevi sadrži nazive za biljku na najviše pet jezika (latinski, grčki, arapski, *sclauonice* i *teutonice*), a u desnom se stupcu donose citati raznih autora, opisi i naznake o farmakološkoj uporabi biljke.

Što se tiče autora, Šulek, kao što smo vidjeli, napominje da se on ne zna, dok talijanski botaničar Ettore De Toni⁴, početkom ovoga stoljeća, uzima da mu je, prema naslovu pod kojim se rukopis čuva, autor Benedetto Rinio. De Toni je sačinio najopsežniju kulturološku, botaničku i jezičnu analizu ovoga Kodeksa nastojeći identificirati svaku biljku. U razmatranje uzima i Šulekovo čitanje slavenskih naziva i njegove identifikacije, s kojima se na mnogim mjestima ne slaže.

¹ Ne može se još pomišljati na utjecaj Plinijeva djela *Naturalis historia*, jer je ono prvi put izdano u Veneciji 1469, ili na Dioskuridovo *De materia medica*, koje je na grčkome prvi put tiskano u Veneciji 1499. godine, djela koja su, iako su nastala prije 14. stoljeća, svoje puno značenje i utjecaj imala na humanističke botaničare tek nakon Guttenberga.

² Primjerice pod § 98. *De çucharò*, navode se potvrde pisane: *sclauonice* - *terst od çachara*, *grece* - *çachar*, *arabice* - *suchar*, *latine* - *çucharum*, ili § 99. *De sambuco* - *baçl*, što bi trebalo čitati *bazl*.

³ Usp. Igor Gostl »Novine iz povijesti hrvatske leksikografije XV. i XVI. stoljeća«, *Informatologija* 24, 1992, 3-4, 129-136, u kojemu se posebice osvrće na kodeks *Liber de simplicibus* i donosi sve relevantne biografske i bibliografske podatke glede utvrđivanja autorstva djela; v. kratke naznake o tome kodeksu i u V. Putanec, *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*, Zagreb 1992.

⁴ Ettore de Toni, »Il libro dei semplici di Benedetto Rinio«, in *Mem. delle Pontificia Accademia romana dei Nuovi Lincei*, vol. V, 1919, str. 171-279; vol. VII, 1924, str. 275-398; vol. VIII, 1925, str. 123-264.

Pitanje autorstva postavio je donekle još humanistički prirodopisac Ulisse Aldrovandi, koji je, vjerojatno zbog svoje poliglotske znatiželje, oko 1571. g. ispisivao arapske potvrde i one naznačene *sclauonice*, koje je on nazvao *nomi illirici*⁵. Na kraju indeksa nailazi na Rimijevu pohvalu svojem 60-godišnjem učitelju Nicoli Roccabonelli. Već tada Aldrovandi naznačuje da bi autor mogao biti neki *Nicolaus cornaclanensis* [*corniclanensis*], tj. iz Conegliana. I sâm De Toni, upravo potaknut Aldrovandijem, napominje tu mogućnost, no tek Michelangelo Minio⁶ sredinom ovoga stoljeća rukopis pripisuje liječniku i farmakologu imenom Nicolò Roccabonella, rodom iz Conegliana. O njemu saznajemo da je nakon više od tri desetljeća boravka i rada u Veneciji, četiri godine, od 1449. do 1453, boravio u Zadru.⁷

Naime, nastanak ovoga Kodeksa treba promatrati i u kontekstu razvoja mletačke trgovine, čiji su se trgovci bavili i trgovinom raznih biljaka (ljekovitih – *dei semplici*, mirodija i sl.) koje su se upotrebljavale za spravljanje lijekova, tinktura i drugih pripravaka po brižno čuvanim recepturama, prvenstveno za lijek *terijak*, po kojemu su upravo mletački liječnici dobili primat nad arapskima. Kodeks je, prema tome, nastao iz težnje da se pri nabavci tih sirovina iz krajeva s kojima su Mlečani trgovali što više isključe nespornosti, tj. terminološka zbrka oko naziva biljaka i njihove identifikacije (zbog toga su i učinjeni vjerni crteži u boji). Na temelju nekih navoda kasnijih botaničara De Toni spominje da je upravo ovaj kodeks konzultirao stanoviti Pandolfo Collenuccio, i mnogi drugi tada poznati specijali, u venecijanskoj ljekarni uz Canal Grande u Ruga degli Speziali (usp. De Toni *o. c.* 1, 172).

Roccabonella je, kao što saznajemo iz arhivskih zapisa, boravio upravo u Zadru, gradu sa stanovitom ljekarničkom tradicijom, gdje je dovršio svoj dugogodišnji rad na Kodeksu. Tada je najvjerojatnije u svoj rukopis naknadno zapisao hrvatske i, u znatno manjem broju, njemačke nazive. Prema tome, od sada ćemo se služiti Roccabonellinim imenom kao izvorom za najstarije hrvatske potvrde, a za dovršenje rukopisa uzimamo sredinu 15. stoljeća.⁸

⁵ Adrovandijev se rukopis nalazi u Bologni pod brojem 136 (citirano je mjesto: vol. V, c. 208 i c. 231). Budući da znamo da je Aldrovandi, liječnik i prirodopisac, putovao našim krajevima, da je surađivao s čuvenim Mattiolijem, odakle mu je donosio primjerke biljaka (primjerice Geranium), ne čudi nas što se zanimao za slavenske nazive biljaka, koji uključuju područje Dalmacije, Istru i zapadni dio današnje Slovenije. Bilo bi stoga bitno moći konzultirati i bolonjski rukopis.

⁶ Michelangelo Minio, »Il quattrocentesco codice *Rinio* integralmente rivendicato al medico Nicolo Roccabonella«, *Atti dell' Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, sv. CXI, 1952-1953, 49-64.

⁷ U daljnjem tekstu v. o tome potvrde i od drugih istraživača (Grmek, Praga).

⁸ U predgovoru kodeksa nalazi se podatak: *Venetia domicilium statui Christi currentibus annis millenis quadricentis quindecenis*, no to je vjerojatno podatak o početku pisanja kodeksa, pa

Europska je farmacija niknula u 13. stoljeću u Italiji i u južnoj Francuskoj pod utjecajem arapske, pa se i na istočnojadranskoj obali, zahvaljujući Veneciji, ubrzo zatim razvija ljekarništvo novoga tipa. Da bismo malo bolje rasvijetlili što su to bili srednjovjekovni liječnici, farmakolozi, ljekarnici, apotekari, specijali⁹ u našim priobalnim gradovima, poslužili smo se i izvanrednom studijom M.D. Grmeka »Ljekarništvo u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«¹⁰, u kojoj autor na temelju proučenog arhivskog materijala od druge pol. 13. do početka 16. stoljeća prikazuje razvitak ljekarništva u dalmatinskim gradovima. Prvi poimenični podaci o ljekarnama i ljekarnicima u Trogiru, Dubrovniku, Zadru, Splitu i dr. potječu s kraja 13. st. Zanimljivo je pitanje koje su narodnosti bili srednjovjekovni ljekarnici u Dalmaciji. Grmek nam kazuje da su to bili uglavnom stranci, i to prvenstveno Talijani (većinom iz Mletaka i Jakina). Od ostalih je narodnosti, primjerice za Zadar, u ispravama našao spomenuta dva ljekarnika Nijemca; obojica su se zvali *Johann*: jedan je bio *Ivan*, sin pokojnog Hermana iz Njemačke¹¹, koji je imao ljekarnu u Zadru od 1447, a Grmek napominje da je u isto vrijeme u Zadru jednu drugu ljekarnu imao Ivan de Amadio iz Venecije (str. 4). Navodimo to stoga što se Roccabonellin boravak u Zadru smješta između 1449. i 1453. godine.

M. Minio (*o.c.* 53) iznosi istraživanja prof. Giuseppea Prage u Zadarskom arhivu, koji na temelju pronađenih podataka pokušava rekonstruirati Roccabonellino poznanstvo i suradnju s Giovannijem Teotonicom.¹² Ako je dakle u Zadru pol. 15. stoljeća – zaključuje prof. Praga – »bio neki stručnjak, poznavatelj ljekovitog bilja, bio je to specijal iz Mainza, *Iohannes*, kojega su poslije redovito

De Toni, zajedno s drugim prethodnim istraživačima, drži da je rukopis završen vjerojatno sredinom 15. st.; usp. De Toni *o.c.* 1,180.

⁹ Ljekarnike su u srednjovjekovnim ispravama nazivali: *specialis*, *spiciarius*, *spicier* i var., *apothecarius*, *aromatarius*, *drogher*; u dubrovačkoj ispravi iz 1328. nalazi se hrvatski naziv *travar*, što odgovara lat. *herbarius*; u dubrovačkom se govoru do danas sačuvao naziv *spičar* (< srlat. *spiciarius*), v. Grmek *o.c.*

¹⁰ *Acta pharmaceutica jugoslavica*, god. IV, Zagreb 1954. (posebni otisak).

¹¹ *Magister Johannes condam Hermanni Teotonicos, aromatarius, cuius et habitator ladre*, a drugi je *Georgius filius magistri Joannis de Pago* (Zad. not. arh. fasc. IV/6, fol. 274, fasc. VI/7, fol. 315 i 349). »On je 1452. g. kupio od Miloša Šajkovića kuću i imanje u Zadru, a 1469. g. sklopio je ugovor o zajednici s jednim Hrvatom, i to Đurom, sinom Ivana s Paga« (Grmek 4).

¹² Ključno lice u tim odnosima bio je tast Roccabonellina sina Lodovica, Giovanni Carreto, koji se odavna nastanio u Zadru obnašajući dužnost tzv. *collaterale* (tj. rizničara, upravitelja) mletačke posade. U njegovu je kuću veoma često zalazio jedan specijal *Iohannes filius Hermanni Renardi* iz Aschaffenburga (Mainz) koji se uvojačio da bi došao na jug, gdje se u Zadru ponovo počeo baviti onim što je znao, te je 1439. s jednim drugim Nijemcem osnovao udruhu i nastavio trgovati ljekovitim biljem, mirodijama, ljekarničkim pripravcima.

označavali imenom Giovanni Teotonico, i u njemu moramo prepoznati pouzdanog Roccabonellina informatora za njemački dio«. U svom zaključivanju Praga ide i dalje, pa čak tvrdi da se »uostalom samo njemu, koji je dolazio iz zemlje blize Češkoj, može pripisati očinstvo čeških imena koje je u svom poslu morao poznavati i rabiti« (Minio 55). No, o tome se može donositi sud tek nakon iscrpne jezične analize. Bilo kako bilo, ciljana istraživanja G. Prage i ona neutralna, sveobuhvatna M.D. Grmeka, nisu u proturječju i dopuštaju nam zaključak da je Roccabonella boraveći u Zadru nedvojbeno došao u vezu s ljekarnikom Nijemcem – Teutonicom, koji je već imao svoju ljekarnu i uhodanu trgovinu mirodijama, pa je uz nazive materinjeg jezika – njemačkog¹³, koji i nisu bili toliko presudni za trgovanje u jednoj mediteranskoj zemlji, morao dobro poznavati ili imati pouzdane izvore ili informatore za nazive koji su se rabili u toj sredini, prvenstveno u Zadru¹⁴. Oni su takvi kakvi jesu – u osnovi slavenski, s dalmatskim tragovima i naslojavanjem mletačkoga – ali ne može se ni poreći, kao što ćemo vidjeti, da su većinom hrvatski.

Nakon De Tonijeve analitičke studije i Minijeva ispravljanja autorstva, godine 1973. France Bezljaj¹⁵ objavljuje svoju raspravu o kodeksu *Liber de simplicibus*, u kojoj osporava Šulekovo nekritičko tretiranje slavenskih potvrda iz *Ml*. On drži da se u Kodeksu nalaze nazivi iz drugih slavenskih jezika, kojih danas nema u hrvatskom, i da u njemu ima i velik broj, čak 370, slovenskih fitonima. Da bi se takva tvrdnja prihvatila, doista je nužno dublje istraživanje i opsežnije sagledavanje problema.

II. Ovdje ćemo se u kratkim crtama osvrnuti na neke nepobitne karakteristike fitonima naznačenih *sclauonice*.

U Kodeksu se, dakle, navodi 458 taksativno nabrojanih biljaka, od kojih svaka ima u jednom stupcu nazive na najviše 5 jezika: arapski, grčki, latinski, *sclauonice*, njemački, u drugom stupcu tekst na latinskom i crtež na prednjoj strani lista. Prema našem ispisu, kod 90 "vrsta" ne navode se nazivi naznačeni *sclauonice*, ali se kod ostalih na mnogim mjestima spominje i nekoliko sinonima, tako da smo

¹³ V. studiju S. Žepića »Deutsche Pflanzennamen im *Liber de simplicibus*«, *Zagreber Germanistische Beiträge* 2, 1993, 151-162, koji analizira njemačke potvrde kojih u rukopisu ima samo 60-ak, i na nekim mjestima ispravlja de Tonijeva čitanja.

¹⁴ Na izmaku srednjeg vijeka, krajem 15. stoljeća u dalmatinskim se gradovima ubrzo počinju spominjati i imena ljekarnika hrvatskog podrijetla. Navest ćemo samo za Zadar, gdje je živio »učeni i ugledni muž, majstor Franjo Stupić, s nadimkom Turčin, ljekarnik i kirurg«, pripadnih hrvatskog plemstva, a s početka 16. st., u Zadru se spominje i ljekarnik Đuro Budačić (Grmek 5).

¹⁵ F. Bezljaj, »*Liber de simplicibus Benedicti Rinij*«, *Jezik in slovstvo* XIX, 6-7, Ljubljana 1973/74, 185-192.

izbrojili svega 447 pojavnica hrvatskih fitonima. No da bi se dobio broj biljnih vrsta na koje se te pojavnice odnose, a broj je znatno manji, valja izvršiti posebno lingvističko-botaničko istraživanje, jer neki se nazivi ponavljaju, a neki drugi, iako su različiti i nalaze se na dva mjesta, odnose se na istu biljku. Osim toga, u Kodeksu nalazimo primjerice apelative *mekinje* (uz *pšenica*, 316), *spuža* (439) za morsku spužvu, *ulje* (uz *maslina*, 190), što nisu fitonimi, već leksičke potvrde hrvatskog jezika iz prve pol. 15. st.

1. U prilogu se nabrajaju oni nazivi koji se u hrvatskom upotrebljavaju i danas. Usporedivši fitonime što smo ih ekscerpirali iz Kodeksa, kao i iz De Tonijeva prikaza Kodeksa, s potvrdama toga izvora koje se nalaze u Šulekovu *Imeniku bilja*, možemo ustvrditi da je velika većina fitonima obilato potvrđena u hrvatskoj fitonimiji, da je i danas u uporabi, što svjedoči o kontinuitetu naših nazivā. Nazivi su većinom slavenskog podrijetla, no ima i dalmatskih, venecijanskih i nekog drugog podrijetla. Takvi su nazivi: *baz* (100)¹⁶, *blitva* (235), *bob* (279), *bokvica* (219, 300, 301, 322), *bor* (204), *božje drivo* (293), *božur* (165), *broskva* (195), *čemerika* (34, 276), *česan* (84), *česvina* (173), *dinja* (42), *ditelina* (1), *dragoljub* (419), *dri-jenak* (20), *gavez* (260), *grozdje* (90), *hrast* (135), *hren* (72), *jabuka* (138), *jagode* (148, 309), *javor* (79), *kaloper* (225), *kapula* (87), *kiselica* (24), *klokoč* (351), *konoplja* (172), *kopitnjak* (134), *kopriva* (429), *kostanj* (142), *kruške* (63), *kumin* (444), *kupina* (309), *lan* (379), *leća* (380), *loćika* (242), *ljubice* (217), *maćinac* (51), *mak* (362-3), *maslina* (190), *mrkva* (387-8), *orih* (283), *ovas* (27), *papar* (198), *paprati* (263), *paskvica* (17), *pečurva* (381), *pelin* (119), *petoprst* (290), *pir* (151), *poponak* (378), *proso* (280), *raž* (175), *riga* (52), *rosopas* (7), *rotkva* (71), *ruta* (158), *slak* (12, 416), *slavulja* (324), *smokve* (117), *smrič* (250), *sporiš* (4, 116), *šipak* (38), *ščir* (40), *tetivica* (146), *tikva* (46), *trst* (97), *tušt* (21), *vrba* (171), *zlatnoglav* (49), *zminac* (304), *žuka* (124). Mnogi se od tih naziva pojavljuju u različitim svezama. Svi su potvrđeni u Šuleka i etimološki razjašnjeni u Skokovu rječniku.

2. Slijedi pregled onih Roccabonellinih fitonima koji se u Šuleka pojavljuju kao jedina potvrda. Najveći broj među njima jesu samo nove varijante već postojećih likova: *drivo od aloe* (131, uz *aloi*, *alog*)¹⁷, *bažovina* (100 uz *bazovina*), *bestola*¹⁸ (82, uz *beskole*), *blen* (83, uz *blem*, *balam*, *balan*), *bombak* (328, uz *bumbak*), *bosinac* (399, uz *businac*, *bušinac*), *božurić* (165, uz *božur*, *božurak*), *brmeč*

¹⁶ U zagradama je naveden redni broj pod kojim se spominje biljka u Kodeksu.

¹⁷ U zagradama se donosi broj iz Kodeksa i varijantni likovi iz Šulekova *Imenika*, koji se nalaze u abecedi pa stoga ne navodimo stranicu.

¹⁸ Šulek (14) za *ML.* ima čitanje *bestula*.

(179, uz *bermez, brmak*), *buraž* (298, uz *boraga, boražina, buraža, buražina*), *cafaran* (15, uz *caforan, cafran, čafran* i dr., v. *soforan*), *čerfol* (267, uz *crfuljica*¹⁹, *krfulica* i dr.), *češlika* (181, uz *češliga, češligovina*), *četrun* (66, uz *četruna, citrun*), *čevčeg* (183, uz *čepčeg*), *črišnja* (178, uz *trešnja, črešnja*), *datal* (108, uz *datała, datul, datula*), *kameničac* (176, 265, uz *kameničak, kamenitac*), *garofal* (436, uz *garofan, garoful, garofuo, garofo* i dr.), *mlon(i)* (45, uz *mlun, melon, milun*), *oskorošica* (6, uz *oskorošica*), *petrusimul* (268, uz *petrusin, petrušin, petrušimen, petrušimul*), *pipon(i)* (45, uz *pipun*), *pulež* (232, uz *puliš*), *ripalj* (25, uz *ripanj*), *ripušica* (200, uz *ripušin, repušica, repušina*), *sliz* (367, uz *sljez, slez, sklez*), *soforan* (14, uz *safran, čafran, šafran* i dr., v. *cafaran*), *spinača* (202, uz *spinac, spinač, spanač*), *stoklasa* (191, uz *stoklas*), *tkunja* (67, uz *dunja, gdunja, tunja*), *žilj* (103, uz *ljilj, ljiljan*), i različite sveze s novim kvalifikativom: *broč pitomi, broskva glavatica* itd. Oni su, ako je riječ o posuđenicama, dragocjene potvrde o različitom putu preuzimanja naziva (primjerice *coforan* i *soforan*).²⁰

Zanimljiva su tri sinonimna naziva: *kastanjuole* (rkp. *castagnuole*), *fafarikule* (rkp. *fafaricule*) i *kopriva stup*²¹ (rkp. *copriua stup*) pod br. 99, koji u hrvatskoj fitonimiji imaju varijantne likove: *kostanjula* (dubrovačka potvrda), *fafarinka* (Istra, Dalmacija), *fanfarika* (Makarska), *kopriva* (Cres), *koprivnjak* (Kraljevica), *koprivić* (Cres). Šulek je naziv *kopriva stup* nedvojbeno identificirao kao kostelu, *Celtis australis*. Ista je identifikacija (uz upitnik) za *kastanjuole*, ali je naziv *fafarikula* identificirao kao *Fagus silvatica*. Naime, u rukopisu se kao latinska potvrda navodi *fagus*, što se nedvojbeno odnosi na bukvu, *Fagus*, međutim crtež vjerno oslikava upravo kostelu. Dakle hrvatski nazivi označavaju kostelu koja je na crtežu, dok bi se lat. *fagus* i grčki (pisani latinicom) *driofagus, drisberot* odnosili zapravo na bukvu. To je jedno od rijetkih mjesta u kodeksu gdje se hrvatski nazivi odnose na biljku s crteža, dok su grčki i latinski pogrešni. De Toni (246) je također cijeli članak, iako je naslov *De fago*, identificirao kao *Celtis australis*, ali se ne bismo mogli složiti s načinom na koji objašnjava sukcesivno upisivanje hrvatskih imena pomoću zagrada, jer je takav način obilježavanja u Kodeksu pravilo, a ne iznimka.

3. Od onih fitonima koji su u Šuleka jedina potvrda, spomenut ćemo neke slavenske nazive koji su danas živi u češkom a koje je i sâm Šulek naznačio kao

¹⁹ Potvrda iz Vitezovića (l. 317), koja nije zabilježena u AR.

²⁰ V. N. Vajs, »O etimološkim naznakama u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU«, *Rasprave zavoda za jezik* 14, Zagreb 1988, 199-215, str. 211-212, gdje se ilustrira obrada varijantnih likova fitonimā koji označuju biljku *Crocus sativus*.

²¹ U Kodeksu je potvrđen i naziv *kopriva* (429), koji se odnosi na *Urtica dioica*. Da ne bi došlo do brkanja s *Celtis australis*, ova se naziva *kopriva stup*, gdje *stup* znači 'stablo'.

takve. Fitonim *jutrocel* (167) Šulek (134) je, jednako kao i De Toni (str. 282), identificirao kao naziv za stolisnik, *Achillea millefolium*, s naznakom da u češkom *jitrocel*²² označava trputec, *Plantago*. I jedna i druga biljka od davnina se rabe u iste terapeutske svrhe: za zacjeljivanje rana. Iz latinskih i grčkih Roccabonellinih sunaziva nedvojbeno se zaključuje da je riječ o ljekovitom stolisniku, *Achillea millefolium*.

Za fitonim *oćun cvit* [rkp. *ochyvn*] (36) Šulek (261) daje čes. lik *ocún* (što je staročeški lik potvrđen 1517, ali i suvremeni naziv za mrazovac, *Colchicum*, v. Machek 264). U slovenskom je za Prekomurje zabilježen naziv *oćun*²³, a Erjavec²⁴ bilježi *oćum* (Vrsno), pored *moćunec* (Podgorje). Budući da je taj naziv potvrđen za češki, te u istom i u varijantnim likovima u slovenskim govorima, a ne nalazimo ga zabilježenim u kasnijim hrvatskim leksičkim izvorima, u Roccabonellinu izvoru riječ je, kao i za fitonim *jutrocel*, najvjerojatnije o preuzetom češkom nazivu. Međutim, apelativni naziv *cvit*, ikavska varijanta od *cvijet*, upućuje na hrvatski naziv, pa se sintagma *oćun cvit* može promatrati kao zajedničko slavensko naslijeđe.

Pod brojem 278 naznačeni su nazivi *ovanj oćas* [rkp. *ovang ochyas*] i *kvost* [rkp. *cvost*]. U Šuleka (273) *ovanj oćas* označava dvije biljke: borak ili mačji rep, *Hippurus vulgaris*, i preslicu ili konjski rep, *Equisetum*. Obje biljke imaju jednaku konceptualizaciju, izraženu semantizmom 'rep'²⁵. U češkoj fitonimiji nije potvrđen nijedan fitonim takve forme, ali leksem *ocas* znači 'rep'. Međutim, u hrvatskom, fitonim *oćas* nije tako usamljen kao što su to *jutrocel* i *oćun*, jer nam Šulek (261) potvrđuje nazive *oćas konjski* (potvrda iz stare makarske biljaruše) i samostalno *oćas* za preslicu (Stullijeva i Matteijeva potvrda iz jednog starog dubrovačkog herbarija). Prvi dio sintagme, *ovanj*, govori o starom obliku slavenskog posvojnog pridjeva: *ovan* + *jb*, što odgovara današnjem liku *ovnov*. Neuobičajena je upotreba kvalifikativa "ovnov" uz osnovni sem 'rep'. U fitonimiji se taj kvalifikativ obično upotrebljava uz *vime*, *runo*, *brada* (v. Šulek 273). Drugi dio sintagme *oćas* (<

²² Češ. *jitrocel*, slovački *jatrocel* (< *játra* 'jetra', *celiti* 'zacjeljivati'); u stčes. se zove i *ranocel* 'zacjeljuje rane' (potvrđeno u češkom prijevodu Mattiolijsa iz 1596, str. 145) i *skorocel* 'brzo zacjeljuje'.

²³ To je Cafova potvrda što ju je upotrijebio Pleteršnik 1894, usp. Bezljaj o.c. 185.

²⁴ F. Erjavec »Iz potne torbe, šaka rastlinskih imen nabranih po goriških, toliminskih i bolških hribih«, *Letopis Matice Slovenske leta 1875*, koji je ujedno i Šulekov izvor pod kraticom *Erj.*; iste godine kad izlazi Šulekov *Imenik bilja*, u *Ljetopisu 1879.* dalje izlaze Erjavčeve bilješke slovenskih fitonima, v. str. 124-125.

²⁵ Isti ili slični se semantizam nalazi i u nazivima klasičnih pisaca: grčki (latinizirani lik) *hippuris*, te latinski *equisetum* (v. André 163, 127) i odnose se uglavnom na rod *Equisetum*.

prasl. **otjasъ*), koji je u hrvatskom 16. stoljeća imao apelativnu vrijednost 'rep'²⁶, potvrđen je u našoj fitonimiji samostalno (Stullijeva i Matteijeva potvrda iz jednog starog dubrovačkog herbarija) i u sintagmi *očas konjski* (stara makarska biljaruša, v. Šulek 261).

Drugi Roccabonellin naziv, *kvost*, sinonim je za *Equisetum*, i u tom je liku jedina potvrda u Šuleka. U češkom *chvost* nije fitonim i ima samo apelativnu vrijednost 'rep', ali zato u rus. *chvošč*, polj. *chwoszcz*, slovenskom *hvošč*, bug. *hvošč* označavaju upravo tu biljku²⁷. Hrvatske kajkavske potvrde *vošč*, *vošče*, *voščika*, *voščenska* za *Equisetum* (Šulek 442-443) govore da je riječ o izvedenicama iz praslav. riječi **hvostrъ*²⁸.

Pod brojem 144 navodi se naziv *čečunka* (rkp. *çeçunca*, lat. *de artetica*), koje Šulek (49) identificira kao *Ajuga chamaepitys*, što je već ustvrdio i za Roccabonelline nazive *ivica* i *paćice*, međutim De Toni smatra da se naziv odnosi na vrstu djeteline, *Medicago marina*. Naziv je usamljen i neproziran.

Fitonimsku svezu *spicul de crascali* (u rkp. 333; *de spica narda*) u Šuleka je naveden kao *spikul*²⁹ (371; u zagradi je navedena cijela sveza u gornjoj grafiji) i naziv je identificiran kao špajk, *Valeriana celtica*³⁰, jednako kao i naziv (rkp.) *podsemľuchqua* (332; *de spica celtica*) što ga je Šulek pročitao *podzemľjuha* (301). U nazivu je očito konceptualizirana karakteristika biljke – podanak – a on je "pod zemljom". Prema slikama i na temelju kasnijeg Mattiolijeva pisanja, De Toni (2,371) smatra da se prvi naziv odnosi na biljku *Nardostachys grandiflora*, a drugi na *Lycopodium clavatum*, zato što je iz crteža vidljivo da je to njegov rizom, koji se često zbog lakše dostupnosti mogao "prodavati" kao zamjena za cjenjeniji rizom od spajka, *Valeriana celtica*.

Slična je konceptualizacija naziva i za biljku pod br. 148. *de fragaria*, gdje se na dva mjesta naznačava slav. naziv: *po sem yluhe* i *po sem yluhve* (što je Šulek, 307, pročitao *pozemľjuh*, *pozemľjuha*, a De Toni to preuzima), a navodi se i naziv

²⁶ V. Skok *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*, Zagreb 1971-1974 (2, 542 s.v. *očas*); usp. češ. *ocas*, polj. *oczas*, istoga značenja. Sinonimni izrazi za 'rep' – *hvostrъ*, *rep*, *očaš* – u Vrančićevu su vrijeme bili sve poznati (Vrančić 17, s.v. *cauda*).

²⁷ V. Bezljaj 1,207 s.v. *hvošč*.

²⁸ Praslav. riječ nije etimološki riješena; v. Skok 1,699 s.v. *hvostrъ*; Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskoga jezika I-III*, Ljubljana 1977-1995 (1,207 s.v. *hvošč*).

²⁹ *Spikul* je posuđenica iz lat. *spicula* (»feuilles serrées en épi au sommet de la tige«, André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris 1956, 299) < *spica* f, dubleta od *spicus* m, a potvrđen je i n *spicum*, v. REW 8145 i 8148; DELL 642.

³⁰ Ta se biljka upotrebljavala za spravljanje univerzalnog srednjovjekovnog lijeka terijaka.

za plod *jagode*³¹. Nazivi se odnose na šumsku jagodu, *Fragaria vesca*, koja se razmnožava vriježama. Ovdje je konceptualizirana karakteristika biljke koja "puzi po zemlji". Prema grafiji nazive možemo pročitati i *pozemljuše* (*pozemljušve*), a gornji naziv, za *Lycopodium*, *podzemljuška*, s deminutivnim nastavkom *-uška*, koji u hrvatskom danas nije produktivan.

Naziv *drakunja krv* (123) (rkp. *dracugna ceru*), lat. *sanguis draconis*, u Šuleka (179) je i jedina potvrda za biljku *Dracaena draco*. Međutim u Kodeksu nedostaje slika, ali autor naglašava da je riječ o stablu, što vidimo iz lat. supotvrda: *arbor sanguinis draconis*. No, kako tvrdi De Toni (1,260), moguće je da se naziv odnosi i na druge orijentalne vrste iz kojih se također iz crvenog soka stabla zgrušavanjem dobivala smola, koja se zove *sangue di drago*, a to su vrste *Pterocarpus indicus* i *Calamus draco*. Za sve je te vrste u nazivima ista slika sadržaja "zmajeva krv", što u različitim jezicima predstavlja zapravo latinski kalk.

U De Tonija se (o.c. vol. VII, 170) Roccabonellin naziv *glastum* (449), koji je drugim rukopisom zapisan ispod *silina*, koji je naznačen kao slavenski, također tretira kao slavenski. Riječ je o latinskom liku što ga ima Plinije (*NH* 22,2) i koji se nastavlja u franc. *guède* i tal. *guado*³². Šulek (87) navodi Stullijev naziv *glastar*, koji je izveden iz tog latinskog lika. Della Bella kao hrvatsku potvrdu navodi *farbovnik*, uz tal. *guado* i lat. *glastum*, što ima i Stulli. Riječ je o biljci *Isatis tinctoria*, čiji su se listovi od starine upotrebljavali za dobivanje tamnoplave boje. Sinonimni je naziv bio *vitrum*, *vitrus* (André 334), koji se kasnije prenio na naziv za staklo.³³ Hrvatska potvrda za tu biljku u Roccabonelle je zapravo *silina*, što Šulek (351), osim iz *Ml*, bilježi kao potvrdu iz rukopisa koji sadrži imena biljaka prepisanih iz starijih dalmatinskih rukopisa a čuva se u knjižnici zadarske gimnazije, te kao potvrdu iz stare Mattiolijeve botanike, koja se čuva u Kreševu (17. st.). Potvrđena je i varijanta *siljina*, što vjerojatno nije istoga postanja kao Roccabonellin naziv *sil* (427, < lat. *sil*, *silis*³⁴), za *Laserpitium siler*, ili Šulekove (351) potvrde *silj*, *siljevina* za *Triticum spelta* i *Avena sativa*³⁵.

Naziv *karanca* (141, rkp. *caranča*) donosi Šulek (140) s identifikacijom *Momordica charantia*. Uz taj se naziv, naznačen u Roccabonelle kao *sclau.*, nalaze i lat. *caranne*, *momordica* te ispod, s istom grafijom kao *sclau.* – *caranča* (dakle

³¹ Uz *jagoda*, Šulek (121), uz brojne druge slavenske potvrde, i izvore, navodi i *Ml*.

³² Riječ je galska, usp. REW 3779b, DELL 276.

³³ Usp. V. Bertoldi, *Colonizzazioni nell'antico Mediterraneo occidentale alla luce degli aspetti linguistici*, Napoli 1950, str. 142.

³⁴ To je druga forma od *seselis* (iz grč., mediteranskog postanja), v. DELL 625.

³⁵ Usp. Skok 3,235 s.v. *silj*, ali bez etimologije.

dva puta *caranča*). De Toni smatra da je riječ o jednoj drugoj istočnoindijskoj biljci, *Momordica balsamina*. Naime, ni jedna ni druga biljka nisu bile poznate u klasično doba, već se njihova upotreba proširila arapskim utjecajem. Za prvu su potvrđeni samo lat. nazivi *charantia* i *caranci* (talijanski herbarij iz 1550, Marzell³⁶ 3,209), a za drugu *pomum mirabile* i *momordica* (Marzell 3,209), ali ne i *carantia*. U tal. je potvrđen naziv *caranza* za *Momordica balsamina* i *caranci* za *Momordica charantia* (Penzig 1,303; DEI 753). Prema tome, teško je reći na koju se od ove dvije biljke nazivi odnose, jer su zastupljeni i jedni i drugi. Ako se doista u ono vrijeme u hrvatskom govorilo *karanca*, onda je riječ očito o talijanskoj posuđenici, a možda je i naziv *caranča* pogrešno naznačen kao *sclau*.

Pod brojem 188, *De pilosela*, nalazimo latinsku potvrdu *pilosella* i scl. (rkp.) *ofča pifdiča*, koja se ne nalazi u Šuleka, a De Toni je, doduše s upitnikom, pročitao *ovčija pještica*.³⁷ Riječ je o biljci *Hieracium pilosella* iz por. glavočika, izrazito dlakavih listova. Ako se *pilosus* uzme kao temeljni sem, onda nas stilističko ostvarenje *ovča pizdica*³⁸ ne mora čuditi.³⁹

Crtež i nazivi za posljednju biljku u Kodeksu (458) pod naslovom *de harmel* odnose se, prema De Toniju, na *Corydalis lutea*. Slavenski je naziv *split*, što je Šulek identificirao kao *Peganum harmala*. U Dioskurida (3,46) se naziv *harmala*, semitskog podrijetla, odnosi na poznatu biljku rutvicu, *Ruta graveolens*, a označavao je i biljku *Peganum harmala*, čiji je sinonimni naziv također bio *ruta* (Dioscurid *De materia medici* 3,48, v. Carnoy⁴⁰ 137, André 277). Ostali latinski sinonimni nazivi za *ruta*, *Peganum harmala*, bili su: *moly*, *armala*, *bessasa* (André 277), što nalazimo i u Rocabonelle: *moli vel mola*, *harmoli*, *vesasa* i dr. Međutim, De Toni tvrdi da je biljka na crtežu *Corydalis lutea* i drži da se zbog sličnosti listova *Corydalis lutea* s rutvicom naziv *harmel* prenio na *Corydalis lutea*. Štoviše, De Toni drži da »uno solo è giusto, il dalmatino *split*«. Isti su naziv Mattioli i Michiel (I,106),⁴¹ stoljeće nakon našega kodeksa, također pripisali kao oznaku za biljku *Corydalis lutea*. Penzig (1,141) bilježi nazive koji nose naznaku

³⁶ H. Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, I-IV, Leipzig-Stuttgart 1937-1979.

³⁷ Riječ je u hrvatskom neprozirna, no u Šuleka se navodi fitonim *pještica* (296, Sabljara potvrda za Istru ili Dalmaciju i kao potvrda iz okolice Zagreba) koji označava tratinčicu, *Bellis perennis*.

³⁸ Ostali su nazivi za *Hieracium pilosella* *ovčija brada*, *ovčija bradica*, *ovčica mišja* (Šulek 273).

³⁹ Usp. u talasozoonimiji isti odnos: *pelosa* - *pizdica* za *Phrynorhombus unimaculatus*, usp. V. Vinja *Jadranska fauna*, Zagreb-Split 1986, 1,98.

⁴⁰ A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plants*, Louvain 1959.

⁴¹ Michiel Pietro Antonio, *Herbario* (Rukopisni kodeks, čuva se u Biblioteca Marciana, 5. svezaka, Cl.II Codd. XXVI-XXX), 16. st..

antiq.: *sprit* za *Corydalis lutea* i *split*⁴², *splicano* za *Corydalis ochroleuca*, što ostavlja otvoreno pitanje etimologije našega *split*.

III. Na kraju, prihvatimo li da je ovaj Kodeks doista završen sredinom 15. st., kada je Roccabonella boravio u Zadru, ostajemo doista iznenađeni tolikim brojem hrvatskih naziva.

Zanimljivo je da značajniji poticaji za usustavljanjem botaničke terminologije počinju zapravo nakon tiskanja Dioskuridova djela *De materia medica*, njegova prevođenja na latinski, a ponajviše nakon Mattiolija⁴³, koji objavljuje svoje komentare Dioskuridovu djelu (prvi put objavljeno na talijanskom u Veneciji 1544), a zatim se prevode na latinski, francuski, njemački i češki (1562. i 1596), što je polovica 16. stoljeća. U češkim prijevodima Mattiolija nalazimo upravo one potvrde koje srećemo i u našem kodeksu. Mattiolijevo je djelo bilo jedno od osnovnih botaničkih priručnika onoga vremena i u našim priobalnim krajevima. Drugim riječima, ono što zovemo predlineovskim terminološkim usustavljanjem započinje tek čitavo stoljeće nakon Roccabonellina kodeksa. Ako je tako, onda on za hrvatske potvrde predstavlja neprocjenjivu vrijednost. Ipak, prije donošenja konačnog suda o vremenu upisa slavenskih naziva (o kojem su govorili De Toni i dr.), Roccabonellinu rukopisu tek predstoji stroga povijesna, lingvistička i botanička znanstvena analiza.

⁴² U kazalu se navodi grafija *splith* (?), Penzig 2,538.

⁴³ Petri Andreae Matthioli, Senensis medici, *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia*, Venetiis 1565 (sign. NSB II 1476).

LE MANUSCRIPT LIBER DE SIMPLICIBUS DE NICOLÒ ROCCABONELLA (1386-1459) ET SON IMPORTANCE POUR LA PHYTONYMIE CROATE

Résumé

Avec un bref aperçu sur ce que l'on sait de l'auteur du manuscrit du codex botanique médiéval *Liber de simplicibus Benedicti Rinij*, gardé à la Bibliothèque de Saint-Marc à Venise, on admet l'opinion du savant italien Michelangelo Minio que l'auteur du codex peut être le physicien et médecin Nicolò Roccabonella, natif de Conegliano. Après avoir travaillé plus de trente ans à Venise sur son manuscrit, il a passé quatre années, de 1449 jusqu'à 1453, à Zadar où il a pu faire connaissance d'un certain Giovanni dit Teotonico. D'après les documents se trouvant dans les archives de Zadar que Mirko Dražen Grmek a consultés, de même que Giuseppe Praga, on trouve des données qui prouvent l'existence à Zadar de deux pharmaciens de nationalité germanique nommés *Iohannes*, dont l'un y avait sa pharmacie à partir de 1447. C'est à lui que l'on peut penser comme à l'informateur de Roccabonella pour les noms germaniques, peu nombreux d'ailleurs, ainsi que pour les noms croates (désignés par *sclauonice*). En vrai commerçant et pharmacien expérimenté il a dû apprendre et connaître les noms vernaculaires de plantes dont il faisait commerce.

Ces phytonymes sont présents déjà plus d'un siècle dans le dictionnaire botanique de Bogoslav Šulek (*Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb 1879). Ils ont été copiés sur place par Š. Ljubić et Šulek les a incorporés dans le dictionnaire comme des attestations croates les plus anciennes. La graphie en est très compliquée et variable selon les cas. Dans le codex manuscrit on trouve des attestations phytonymiques en cinq langues: grec, arabe, latin, slave (*sclauonice*) et germanique, pour des plantes énumérés taxativement de 1 jusqu'à 458. La composante slave comporte 447 occurrences de noms énumérés pour 368 plantes (mais non nécessairement de sortes différentes).

Dans la contribution on fait ressortir des noms croates qui sont connus comme des noms de la phytonymie croate contemporaine, par ex.: *blitva*, *bor*, *hrast*, *jabuka*, *kapula*, *kupina*, *lan*, *poponak*, *tikva*, *vrba*, *žuka* etc. Si l'on tient compte des noms simples et des noms composés il y en a une centaine environ. Pour la plupart ils sont d'origine slave, mais il y en a qui proviennent d'autres idiomes, tels que dalmate, vénitien etc. Ensuite on met en évidence les phytonymes qui apparaissent dans le dictionnaire de Šulek comme attestation unique, mais la plupart parmi eux ne sont que des variantes des formes déjà attestées, par. ex.: *bombak* (à côté de *bumbak*), *cafaran*, *soforan* (à côté de *coforan*, *cafran*, *čafran*, *safran*, *šafra*), *garofal* (à côté de *garofan*, *garoful*, *garofuo*), *petrusimul* (à côté de *petrusin*, *petrušin*, *petrušimen*, *petrušimul*), *tkunja* (à côté de *dunja*, *gdunja*, *tunja*) etc.

Parmi les noms botaniques slaves de ce codex, qui figurent chez Šulek comme attestations uniques, on prend en considération quelques uns qui sont aujourd'hui vivants en tchèque: *jutrocel*, *oćun*, *oćas*, *kvost* et on attire l'attention sur quelques attestations que l'on peut lire d'une manière différente.